

هو العليم

بیان دلیل عقلی بر برائت

سلسله دروس خارج اصول فقہ - برائت - جلسہ

دویست و بیست و ششم

استاد

آیت اللہ حاج سید محمد محسن حسینی طهرانی

قدس اللہ سرہ

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بحث راجع به اجماع تمام شد و عدم حجیت

اجماع را عرض کردیم و کیف به اجماع منقول.

ادله در باب براءت منحصر در آیات و سنت

می شود که این دوتا را قبلاً صحبت کردیم. نوبت

عقل است و دلیل عقلی بر براءت؛ براءت عقلیه.

دیدگاه مرحوم آخوند درباره براءت عقلیه

بر اساس قاعده قبح عقاب بلا بیان

مرحوم آخوند در اینجا می فرماید که شکی

نیست که قاعده قبح عقاب بلا بیان در اینجا محکم

است؛ البته بعد از فحص و **يَأْسُ أَنْ الظفر بالدليل** و

منظور از بیان یا بیان بنفسه هست؛ بیان نسبت به

تکلیف مجهول، بیان به تکلیف واقعی مجهول، و یا

بیان بالواسطه است و عام است در جایی که ما دلیل

احتیاط را تام الدلاله بدانیم. چون در دلیل احتیاط اگر

چنانچه قائل به تمامیت آن بشویم، در شبهات حکمیه، به خصوص در شبهات تحریمیه که اخباریین قائل به احتیاط هستند، آنجا دیگر بیان وجود دارد و لازم نیست که حتماً بیان خاص باشد، حتی بیان عام هم می تواند کافی و وافی به مقصود باشد.

اشکالی را که مرحوم آخوند در اینجا نسبت به قائلین به احتیاط مطرح می کنند - حالا نه احتیاط شرعیه ولو احتیاط عقلیه - حکومت یا ورود دفع ضرر محتمل است؛ وجوب دفع ضرر محتمل یک قاعده عقلی است و همان طوری که تمامیت دلیل احتیاط می تواند برای تکلیف واقعه مجهول بیان باشد، همین طور دلیل عقلی ما در اینجا که عبارت از وجوب دفع ضرر محتمل است این هم به عنوان یک بیان کلی و عام می تواند بر قبح عقاب بلا بیان ورود داشته باشد یا حداقل حکومت داشته باشد.^۱

پس قبح عقاب بلا بیان در جایی است که وجوب دفع ضرر در آنجا وجود ندارد و اگر در جایی ضرر

^۱ کفایه الأصول، ج ۱، ص ۳۴۳.

محتملی اثبات بشود، همان‌طور که در مانحن‌فیه همان دفع ضرر محتمل ثابت است، پس موضوع برای قبح عقاب بلا بیان که عدم البیان است مرتفع است و با ارتفاع آن موضوع، دیگر قبح عقاب محکم نخواهد شد. این اشکالی است که در اینجا از طرف قائلین به احتیاط و توقف مطرح است.

جوابی که مرحوم آخوند می‌فرمایند این است که در اینجا باز قاعده عقاب بلا بیان ورود دارد و جهتش این است که با وجود عدم دلیل شرعی بر حکم واقع، بیان هم در اینجا مرتفع خواهد بود یعنی وقتی که ما در یک موضوعی بیان نداریم، در یک موردی بیان از طرف شارع وجود ندارد، در صورتی که ادله احتیاط تمام نباشد؛ پس شارع بنفسه آمده عدم دلیل را در این مورد ثابت می‌کند؛ در این مورد دلیل نیست. وقتی که دلیل نیست پس بیان هم نیست، وقتی که بیان نشد، دیگر ضرری هم در اینجا مترتب نمی‌شود تا احتمال ضرر موجب وجوب دفع باشد. ضرر در صورتی مترتب است که بیانی از طرف شارع یا به صورت خاص که رفع جهل نسبت به اصل تکلیف را بکند؛ یا به صورت عام که رفع تشویش و تردید

مكلف را بکند، به هر یک از دو نحو بیانی از طرف شارع وجود نداشته باشد. وقتی که وجود نداشت ضرری هم مترتب نیست؛ چون ضرر که عبارت از مؤاخذة و عقاب است بر بیان شرعی مترتب است. وقتی که بیان شرعی وجود نداشت - نه به طور خاص و نه به طور عام - دیگر ضرری هم نیست، وقتی که ضرری نبود پس وجوب دفع ضرر محتمل در اینجا بدون موضوع خواهد بود. بحث وجوب دفع ضرر روی ضرر است و ضرر هم احتمالش با احتمال بیان است وقتی که احتمال بیان منتفی شد، احتمال ضرر هم منتفی است، احتمال ضرر که منتفی شد دیگر این قاعده محکوم به قاعده قبح عقاب بلا بیان خواهد شد. درست شد؟! این آنچه است که می توان در تقریر کلام مرحوم آخوند در اینجا ذکر کرد. البته مربوط به بحث است.

نقد دیدگاه مرحوم آخوند

مطالبی در این کلام و در مسائل مرحوم آخوند وجود دارد؛ مطلب اول اینکه بینیم منظور از بیان در قبح عقاب بلا بیان چیست؟!

بررسی رابطه دو قاعده عقلی قبح عقاب بلا بیان

و وجوب دفع ضرر محتمل با یکدیگر

و همین‌طور ارتباط این قاعده عقلی با قاعده عقلی دیگر که وجوب دفع ضرر محتمل است چیست؟! چون هر دوی اینها قاعده عقلی هستند و وقتی که عقل در ایراد یک قاعده مستقل باشد نمی‌تواند به قاعده دیگر نظر نداشته باشد. اگر من باب‌مثال عقل مستقل به قبح کذب و قبح خلاف بیان واقع است و از آن طرف عقل به نحو کلی و به نحو بتی نمی‌تواند این مسئله را در همه جا شایع و در همه جا جاری و ساری بداند، ما از یک طرف قائل به قبح کذب و قبح بیان خلاف واقع از نقطه نظر عقل که جزء حُسن و قبح عقلی است و سیره عقلاً هم بر این دلالت دارد هستیم و از طرف دیگر من باب‌مثال دفع افسد به فاسد که این هم یکی از قواعد و قوانین عقلی و مستقلات عقلیه است؛ دفع ظلم و دفع فساد یکی از مستقلات عقلیه است. پس اگر در یک جایی نفس این کذب خودش موجب فساد شد؛ خود این کذب موجب یک فساد شد عقل در اینجا می‌آید و بین این قاعده اول و قاعده دوم مقایسه برقرار

می‌کند؛ از یک طرف ایراد کذب و خلاف واقع جزء مستقلات عقلیه و حسن و قبح عقلی، مردود است این یک قاعده است از طرف دیگر دفع فساد هم واجب است **بالاستقلال العقلی**، چرا عقل می‌آید بین این دو قاعده قیاس برقرار می‌کند؟ به خاطر اینکه در مقام تکلیف، مکلف را از تردید بیرون بیاورد؛ مکلف را از تشویش و تشکیک خارج کند...

[خداوند متعال عقل را] حاکم قرار می‌دهد خودش قاعده را جمع کرده ولی بحث در مورد مصادیق است. درست مثل قواعد شرعی همان‌طور که در قواعد شرعی ما مقایسه بین قواعد می‌کنیم و یکی را بر دیگری به واسطه آن ملاکی که وجود دارد ترجیح می‌دهیم، فرض کنید در تعارض بین دو ظاهر که یکی ظاهر باشد و یکی اظهر باشد آن اظهر را می‌گیریم یا در تعارض بین اظهر و نص می‌آییم نص را بر آن اظهر غلبه می‌دهیم در تعارض بین دو ظن، آن ظنی را که جنبه ایصال و جنبه ابلاغ او بیشتر است را محکم بر ظن دیگر قرار می‌دهیم و طرف دیگر را وهم تلقی می‌کنیم، همین‌طور در قواعد عقلیه هم ما

نمی‌توانیم یک قاعده را به‌طور کلی در همه موارد ساری و جاری بدانیم و قواعد دیگر را مدّ نظر نیاوریم.

باید چه کنیم؟! باید در این مورد مانحن‌فیه که دو جنبهٔ مخالف در اینجا وجود دارند، از باب تعارض بین امر و نهی که در باب تعارض بین امر و نهی ما ملاک امر یا ملاک نهی را در آنجا همیشه مدّ نظر قرار می‌دهیم من‌باب‌مثال از یک طرف امر به وجوب صلوات آمده از یک طرف هم می‌بینیم که یک غریقی دارد غرق می‌شود این تعارض بین امر و نهی است چون ملاک جانب نهی که اقوی است - نهی از صلاة به‌واسطهٔ آن اقوی است - یا تعارض بین امرین یک امر به صلاة یک امر به انقاد، چون ملاک اقوی است ما صلاة را در اینجا به تأخیر می‌اندازیم و همین‌طور در تعارض بین امر و نهی در مکان واحد و در موضوع واحد، باید ملاک اقوی را بر غیر اقوی غلبه داد.

همین‌طور در باب جمع بین ادلّهٔ عقلیه هم مسئله همین است؛ در اینجا ما نگاه می‌کنیم و می‌بینیم در یک جا واقعاً کذب حیات یک نفر را نجات می‌دهد

و باعث نجات یک نفر می شود و اگر انسان صادقانه بخواهد برخوردار بکند موجب قتل یک نفر می شود، قطعاً در اینجا آن قاعده و جوب دفع فاسد در اینجا حکومت می کند و موضوع او را از بین می برد؛ یا اینکه به طور کلی موضوع را از بین می برد و ورود دارد یا اینکه حکومت دارد؛ چون در مورد کذب برگشت همه آنها به خلاف واقع است که دائرمدار ظلم و عدل است.

یعنی تمام مستقلات عقلیه برگشتش به ظلم و به عدل است؛ راجع به حسن و قبح عقلی برگشتش به ظلم و عدل است، یک مقداری ما حسن و قبح داریم که برگشتش به ظلم و عدل نیست، بلکه اینها جزء حسن و قبح های عرفی است؛ اما در باب مستقلات عقلیه می گویند که برگشت تمام آنها به حسن عدل و قبح ظلم است. حالا آن مروّت و بالاتر از عدالت و اینها یک مراتب دیگری است، مراتب بالاتری است؛ اما حداقل مستقلات عقلیه بر مدار و محور عدل قرار دارد. روی این حساب می توانیم بگوییم که اصلاً به طور کلی قبح کذب براساس تحقق ظلم

است و در صورتی که بر این کذب یک امر مستحسنی
مترتب است ظلم دیگر در اینجا وجود ندارد پس
اصلاً قاعده از بین می‌رود؛ یعنی موضوع قاعده
حرمت کذب - حرمت عقلی نه حرمت شرعی -
به طور کلی از اول منتفی می‌شود.

حالا اگر دیدیم در یک جا کذب این طور نیست؛
فرض کنید که این مردم در کوچه و بازار همه دارند
دروغ می‌گویند و کذب یک امر رایج و دارج شده
است. مسلم این است که بر این صدق ممکن است
یک ضرری مترتب بشود حالا ضرر کم است؛ اما اگر
کذب بگوید ممکن است بیشتر از مشتری پول
بگیرد. مثلاً بگوید: قسم به خدا من این را صد تومان
خریدم، در حالی که چهل تومان خریده است، بیست
تومان هم استفاده کنم صد و بیست تومان می‌فروشم.
حالا اگر راست بگوید که **بینی و بین الله** این را چهل
تومان خریدم مشتری هم می‌گوید: بیست تومان
استفاده ببر، شصت تومان بفروش. شصت تومان در
آنجا کمتر استفاده کرده است. در اینجا نمی‌توانیم
بگوییم که موضوع از بین می‌رود و دفع فاسد واجب
است و... این کجایش فاسد است؟! تو آمدی داری

مال مردم را بالا می‌کشی و می‌گویی که دفع فاسد در اینجا واجب است؟! نه.

بله، در آن جایی که انسان مضطر به کذب باشد، به واسطه ضرری که بر او مترتب است - حالا ضرر مالی باشد یا ضرر جانی باشد یا ضرر عرضی باشد - در این گونه موارد کذب اشکال ندارد. اما اینکه یک منفعت قلیل مجوز برای جواز کذب شود، این را عقل تجویز نمی‌کند و الا در هر جایی کذب به نفع انسان است، انسان در هر جایی دروغ بگوید این کذب به نفع انسان می‌شود و اگر صادق بشود سخت است. می‌گویند: «**الحقُّ مرٌّ**»^۱ حق مرّ است. انسان در هر جایی می‌بیند به نفعش است دروغ بگوید و در هر جا که می‌بیند به نفعش نیست و مربوط به دیگران است یا اصلاً نفعی ندارد و **تساوی الطرفین** است صدق بگوید. اینجا دیگر بازیچه قرار دادن احکام و شرع است. درست شد؟! در مانحن فیه این مسئله قبح عقاب بلا بیان با این قاعده دفع ضرر محتمل هردو جزء قاعده عقلی است؛ یعنی قبح

^۱ خصائص الأئمة عليهم السلام، ج ۱، ص ۱۰۶.

عقاب بلا بیان عقلی است و شرعی نیست، و جوب دفع ضرر محتمل هم یک قاعده عقلی است.

تلمیذ: بنا بر فرمایشی که الآن فرمودید پس ما

نسبت به اشیاء حسن ذاتی و قبح ذاتی نداریم؟

عدم وجود حسن و قبح ذاتی در اشیاء و

امور عالم

استاد: نه حسن ذاتی، قبح ذاتی نداریم. همه اینها

یک ملاکی دارد که با آن ملاک حکم پیدا می کند.

فرض کنید از خمر چیزی دیگر بدتر وجود ندارد

خود خمر فی حد نفسه قبح و حسن ندارد؛ بلکه خمر

در ارتباط با ضمّ ضمائی که با آن قرین می شوند در

آنجا حسن و قبح پیدا می کند. اگر فرض کنید خمر

نسبت به شخص صحیح و سالم باشد، به واسطه

موقعیت او اثر سوء دارد. همین خمر اگر برای شفای

مریض باشد قبح او تبدیل به حسن می شود. اگر

انسان در حال صحت و سلامت عادی باشد نسبت

به او قبح پیدا می کند؛ اگر در حال اضطرار و نیاز برای

رفع عطش باشد نسبت به او حسن بلکه وجوب پیدا

می کند. درست شد؟! ما در عالم چیزی به عنوان یک

ارزش یا حسن یا قبح ذاتی که **لا یَتَغیَّر** باشد نداریم؛

اشیاء در عالم وجود **خَالٍ مِنَ الْحَكْمِ** ولی به واسطه
ضمّ و ضمائم، این شیء در حالات مختلف، احکام
مختلفی به خود می‌گیرد؛ عالم، عالم است؛ اگر این
عالم فسق پیدا کند **مَحْرَمُ الْإِكْرَامِ** می‌شود؛ اگر همین
عالم تقوا داشته باشد **وَاجِبُ الْإِكْرَامِ** می‌شود. فسق
هم خودش منوط به یک سری مسائلی است که از
نقطه نظر شرعی برگشت و مآل همه اینها به امر و نهی
مولوی است و از نقطه نظر عقلی به مستقلات عقلیه
و حسن و قبح عقلی برمی‌گردد؛ یعنی در عالم
ملاکات، عقل حسن و قبح را احساس می‌کند و در
عالم شرع، شرع حسن و قبح را احساس می‌کند و
آن حسن و قبح ملاکی را عقل و شرع بر موضوعات
خارجی منطبق می‌کنند.

به این نحو است؛ یعنی بر **خمرٍ مِنَ حَيْثُ هُوَ**
مفسده‌ای مترتب نیست. مفسده یعنی چه؟ مفسده
چیزی نیست که در خارج باشد بلکه مفسده عبارت
از - برگشت فساد - عدم تکامل یا منع از تکامل
انسان، این مفسده می‌شود. مآل مصلحت و حسن
سبب تکامل و موجب برای تکامل و رشد است و

این یک امر نفسی است. درست شد؟!!

هر چیزی در عالم خارج در ارتباط با فعل مکلف با این دو مسئله و معیار سنجیده می‌شود یا موجب رشد و تکامل است که مستحب و واجب می‌شود یا موجب تنزل مکلف و موجب هبوط است، مکروه و حرام می‌شود یا اینکه مساوی الطرفین است هیچ ربطی به طرفین ندارد و یک امر بدیهی و عادی است، مباح می‌شود.

برگشت ملاکات احکام به رشد و ترقی، و

تنزل و هبوط

پس برگشت تمام ملاکات ما به رشد و ترقی و به تنزل و هبوط است؛ هم از نقطه نظر عقلی و هم از نقطه نظر شرعی. لذا در تمام مستقلات عقلیه حتی افراد بی دین و غیر ملتزم هم برگشت مسائل شان به همین است؛ متها رشد و ترقی را در مطالب دیگر می‌دانند. فرض کنید رشد جامعه را در ارتقاء علمی می‌دانند، بهتر زندگی کردن و آرامش می‌دانند. ما اینها را مقدمه می‌دانیم. من باب مثال فساد در جامعه را موجب سلب امنیت و عدم احساس راحتی می‌دانند و آن احساس راحتی را ملاک برای رشد

می‌دانند و تشویش و اضطراب را ملاک برای تنزل و هبوط می‌دانند. مطلب یکی است؛ ولی صحبت در آن مصداق برای آن رشد و ارتقاء و مصداق برای هبوط و تنزل است که هبوط و تنزل چه مصداقی دارد؟ ما اهل شرع مصداق را مجرد نفسانی می‌دانیم اما آن عقلاء جامعه - صرف نظر از آن جنبه التزام - به آن حالت انبساط و استراحت و راحتی جامعه می‌دانند. در مصداق حرف است اما ملاک برای حسن و قبح در مسائل عقلی و مسائل شرعی هر دو امری واحد است و ملاکش واحد است اما مصداق تفاوت می‌کند.

ادامه بررسی کلام مرحوم آخوند

من نمی‌خواستم وارد این بحث بشوم؛ البته این یک بحثی است که حالا بعد می‌گوییم. فعلاً کلام ما نسبت به کلام مرحوم آخوند است می‌خواهیم که مطلب ایشان را به یک نحو دیگری تقریر کنیم؛ این مطلبی را که عقل قاعده قبح عقاب بلا بیان را جعل می‌کند ما باید ببینیم منظور از عقل چیست؟! منظور از این قاعده چیست؟! عقل چه چیزی را در اینجا

می خواهد مورد توجه قرار بدهد؟! از یک طرف عقل نسبت به مسائل شرعی و غیر مسائل شرعی **علی السواء** است؛ یعنی حکم عقل هم شامل مطالب شرعی و مسائل شرعی، و عقاب و مؤاخذه اخروی است و هم شامل مؤاخذه دنیوی در ارتباطات.

یعنی من باب مثال در روابط بین موالی و عبید هم همین حکم عقلی در اینجا وارد است. اگر مولا بیانی را نسبت به یک حکمی نیاورد و صبح عبید را به فلک بکشاند و به کتک زدن بگیرد که ای فلان شده چرا امروز نخریدی؟! عبد می گوید: من تازه از خواب بیدار شدم تو اصلاً با من حرف نزدی حالا داری ما را به فلک می بندی؟! من اصلاً روحم خبر ندارد. عقلاء این مولا را مذمت می کنند. همین طور نسبت به مسائل شرعی قضیه همین است وقتی که عقل موضوع را تصور کند؛ شارعی هست و دینی هست و تکلیفی هست و همین طور عقباتی هست و قیامت و جنّت و ناری هست وقتی تصور موضوع را با شرایط بکند، حکم می کند به حکم بتی بر قبح عقاب بلا بیان؛ که اگر مولا با وجود این شرایط و با وجود اینکه مکلف علم به غیب ندارد و باید به وسیله شارع

به او ابلاغ بشود و با وجود به حتمیت عقاب در روز
 قیامت، عقل می آید مولا را مذمت می کند و می گوید:
 ای مولایی که آنجا نشسته‌ای و گردنت هم خیلی
 کلفت است و هر کاری هم دلت بخواهد می کنی اگر
 تو به ما عقل دادی به مقتضای عقلمان بخواهیم بیاییم
 عمل بکنیم، ما این کار تو را تقبیح می کنیم، ما تو را
 مذمت می کنیم بر اینکه ما را بدون بیان عقاب کنی.
 مولا هم می گوید: ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَمٍ لِّلَّ عَبِيدٍ﴾^۱،
 ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾^۲، ﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو
 أَلِّ أَلِّ بَبٍ﴾^۳، ﴿أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ﴾^۴؛ تمام این آیاتی که
 راجع به تعقل داریم اینها همه دست مولا را بسته
 است و هیچ کاری نمی تواند بکند، عقل هم در
 مقابلش می ایستد. البته او خیلی زرنگ است او از

^۱ سوره فصلت (۴۱) آیه ۴۶. معادشناسی، ج ۱۰، ص ۳۹۲:

«البته (ای پیامبر) پروردگار تو به هیچ وجه ستم نمی کند!»

^۲ سوره بقره (۲) آیه ۴۴. امام شناسی، ج ۱۶-۱۷، ص ۳۱۴:

«پس چرا عقل را به کار نمی بندید.»

^۳ سوره رعد (۱۳) آیه ۱۹. نور ملکوت قرآن، ج ۱، ص ۱۷۲:

«این است و جز این نیست که این حقیقت را صاحبان خرد و عقل می فهمند
 و بدان می رسند.»

^۴ سوره انعام (۶) آیه ۵۰. امام شناسی، ج ۱۲، ص ۱۴:

«پس چرا شما تفکر نمی کنید.»

یک راه دیگر وارد می شود که حالا عرض می کنم آن

برای بحث جلسه بعد است!

تلمیذ: خدا همه را وارد بهشت می کند!

استاد: حالا بالأخره وارد بهشت می کند! بالأخره

رحمتش غلبه دارد اما بالأخره ﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا

يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾! کار روی نظام

است کار روی حساب است.

نظر مرحوم آخوند در باب قاعده وجوب

دفع ضرر محتمل

این مطلب از یک نقطه نظر است؛ اما از نقطه نظر

دیگر عقل آمده است این مسئله وجوب دفع ضرر

محتمل را هم جعل کرده است. حالا سؤال ما از

مرحوم آخوند این است که آیا شما این قاعده عقلی

را که وجوب دفع ضرر محتمل است قبول دارید یا

ندارید؟! البته نسبت به این قضیه اشکال می کنند که

اولاً ضرر باید ضرر اخروی باشد ضرر دنیوی نباید

باشد. حتی مرحوم آخوند بعد از این مسئله می گویند

^۱ سوره انبیاء (۲۱) آیه ۲۳. نور ملکوت قرآن، ج ۴، ص ۷:

«خداوند از کاری که می کند مورد پرسش و مؤاخذه قرار نمی گیرد؛ و

ایشان اند که مورد پرسش و مؤاخذه واقع می شوند.»

که اولاً چه کسی گفته است وجوب دفع ضرر واجب است؟! قدر متیقن دفع ضرر و آنچه که وجوب دارد به این قاعدهٔ عقلی مربوط به مسائل اخروی است چون دفع ضرر متیقن اشکال ندارد و **کیف بِمُحْتَمَل!** به خاطر اینکه عقلاء در بسیاری از موارد این ضرر متیقن را برای رسیدن به یک منفعتی محتمل می‌شود. البته این مسئله جای اشکال دارد و بر مرحوم آخوند اشکال وارد است به جهت اینکه من حیث المجموع عاقل یک مطلبی را مورد نظر قرار می‌دهد ضرر و منفعت او را در نظر می‌گیرد و بالمآل یک منفعتی را می‌بیند غلبه می‌کند؛ اگر این طور است تمام افراد در معاملاتشان قاعدهٔ وجوب دفع ضرر را باید انجام بدهند. من باب مثال شما می‌روید یک هندوانه از یک میوه‌فروش می‌خرید و می‌آورید و درقبال این هندوانه صد تومان می‌دهید پس صد تومان الآن از جیبتان ضرر کردید و ضرر داده‌اید و صد تومان از جیبتان کم شده است اما در مقابل یک هندوانه به دست آوردید. این به آن در می‌شود، و از آن طرف میوه‌فروش هم یک هندوانه از ملکش خارج

می‌شود پس باید بگوییم که او هم ضرر می‌کند در حالی که صد تومان در ازای هندوانه به دست آورده است؟! تمام معاملاتی که مردم در دنیا می‌کند ضرر و منفعتی است که من حیث المجموع افاده منفعت کند؛ یعنی بالمآل آن منفعت غلبه کند و الاً هیچ دیوانه‌ای نمی‌آید در یک معامله‌ای یک ضرری بکند در حالی که بداند این معامله ضرر دارد، مگر اینکه مصلحت اولائی بر این ضرر غلبه داشته باشد همان طوری که آیه ﴿وَلَا تُلْ قُؤَا بَأَى دِیْکُمْ ۖ اِلٰی اَللّٰهِ لُکَّةٌ﴾^۱ با آیات جهاد، انفاق، ایثار و امثال ذلک [منافات ندارد].

در بحث **لا ضرر و لا ضرار** یکی از اشکالاتی که مطرح می‌کنند این است که نسبت به این قاعده تخصیص اکثر لازم می‌آید به خاطر اینکه در بسیاری از موارد مثل احکام جهاد، صوم، حج، ایثار، انفاق، زکات، خمس و تمام اینها همه ضرر می‌کنند این ضرر، اکثر است؛ در حالی که این مطلب، مطلب بیخودی است به جهت اینکه ضرر در آنجایی است

^۱ سوره بقره (۲) آیه ۱۹۵. نور ملکوت قرآن، ج ۱، ص ۱۸۸:

«و با دست‌های خودتان خود را در تهلکه نیفکنید.»

که منفعتی بر انسان مترتب نشود. ضرر در آنجایی است که عقلاً منقصتی بر انسان و مال انسان وارد بشود.

از جهاد دیگر بالاتر نداریم چون قتل نفس است ﴿إِنَّ اللَّهَ أَشْرُّ تَرَىٰ مِنْ آلِ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ ۗ وَأُمُّوْلَهُمْ بِأَنَّ لَهُمْ آلَ جَنَّةٍ﴾^۱ جنت در اینجا مترتب بر این استشهاد در راه خدا است و این خیلی بالاتر از این است که شخص خودش بمیرد مثلاً یک میکروبی در شکم او وارد شود یا فرض کنید سرطان بگیرد و از پای درآید. سرطان یک عامل مادی است اگر بیاید چه کار می‌کنیم؟! چه فرقی می‌کند مردن، مردن است پس خدا خیلی منت بر سر ما گذاشته است که به واسطه جهاد در راه خودش بهشت را به ما داده است به خاطر اینکه اگر کشته نمی‌شدی از کوه پرت می‌شدی می‌مردی! فرقی که نمی‌کرد شاید آن بدتر از این باشد در راه خدا با یک تیر در سرت می‌زنند می‌میری و اصلاً مردن را نمی‌فهمی؛ اما از

^۱ سوره توبه (۹) آیه ۱۱۱. امام شناسی، ج ۱۰، ص ۳۰۵:

«به‌درستی که خداوند از مؤمنین، جان‌هایشان و مال‌هایشان را خریده است، که در مقابل به آنها بهشت را بدهد.»

کوه پرت شوی آن قدر معلق می زنی، سرت به سنگ
می خورد، پایت می شکند، دستت می شکند و هزارتا
جان می دهی تا پایین برسی، آخر هم هیچ بهشتی در
کار نیست! درست شد؟!

پس در واقع خدا دارد بر سر ما منت می گذارد که
﴿إِنَّ اللَّهَ أَشَّ تَرَىٰ مِنْ آلِ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ
وَأُمَّوَالَهُمْ بِأَن لَّهُمْ آلَ جَنَّةٍ﴾، مالی را که دزد می برد
نه ثوابی به شما می دهند نه عقاب دارد اما خدا
می گوید: آقا با دست خودت این مال را بردار به فقرا
بده، به این ثواب هم می دهم حالا این منت
نمی خواهد؟! جانی را که در هر دقیقه ای در معرض
هزاران هزار آفت و بلیه است را می گوید: در راه خدا
بده. همین طور حج، خمس، زکات و امثال ذلک
همین است.

مطلب مرحوم آخوند که وجهی ندارد؛ حالا
صحبت در این است که جناب آخوند نسبت به
عقاب اخروی آیا شما این حکم عقلی را قبول دارید
یا ندارید؟ اگر قبول ندارید پس بگویید: اصلاً حکم
عقلی باطل است ما اصلاً وجوب دفع ضرر محتمل
از ریشه نداریم؛ این حرف را که شما نمی زنید. پس

این حکم عقلی را شما قبول دارید که وجوب دفع ضرر محتمل واجب است الا اینکه آن ضرر، ضرر اخروی است مؤاخذه و عقاب اخروی است.

اگر این طور باشد صحبت ما اولاً بلا اول این است - این مطلب را خیلی توجه کنید بزنگاه حکم عقلی ما فقط این یک جمله است که حالا روی این یک جمله صحبت خواهیم کرد - که اگر قرار باشد بیان وجود داشته باشد آیا آنجا جای این قاعده است؟! جای وجوب دفع ضرر محتمل است؟! آنجا دیگر ضرر محتمل نیست بلکه ضرر قطعی است. پس ضرر محتمل در کجاست؟! آنجایی است که ما بیان نداریم نه آنجایی که بیان داریم. اگر در یک جا بیان داشته باشیم آنجا دیگر ضرر محتمل نیست بلکه ضرر قطعی است اصلاً نیاز به قاعده عقلی نداریم. درست شد؟! جایی که سمّ مار وجود دارد آیا اینجا قاعده وجوب دفع ضرر هست؟! خود ضرر در اینجا هست دیگر.

وجوب دفع ضرر در آنجا می آید که **إنائین أحدهما سمّ قاتل و الآخر ماءً** اینجا وجوب دفع

ضرر محتمل می‌آید؛ اما اگر شما دارید سمّ را می‌بینید دیگر نیاز به قاعدهٔ عقلی ندارید چون سمّ دارد می‌کشد این دیگر ضرر محتمل نیست بلکه ضرر قطعی است.

پس جعل قاعدهٔ عقلی روی دلیل است روی جهت است بی جهت عقل نمی‌آید قاعده جعل کند؛ اینکه می‌گوید: دفع ضرر محتمل واجب است در کجاست؟! - اگر یادتان باشد اینجا آن مطالبی را که قبلاً گفتیم می‌آید - در جایی است که اجرای اصول عملیه براساس ملاکات عقلی انجام می‌گیرد، نه گتره‌ای، وقتی که شما قاعدهٔ اصالة البرائه را جاری می‌کنید این قاعده در جایی است که عقل به شما تجویز کند و به شما اجازه بدهد، نه در هر جایی.

من باب مثال چرا می‌گویند: «**الحدود تُدرو**

بالشبهات»؟! چون آنجا مسئلهٔ مهم است اما فرض

کنید در موارد عادی مثل نجاسات و طهارات و

^۱ من لا يحضره الفقيه، ج ۴، کتاب الحدود، باب نَوَادِرِ الْخُدُودِ، ص ۷۴، ح ۵۱۴۶:

«قال رسولُ الله صلى الله عليه و آله و سلم: **ادرّعوا الحدودَ بالشُّبُهَاتِ و لا شَفَاعَةَ و لا كَفَالَةَ و لا يَمِينٍ فِي حَدٍّ.**»

ترجمه: «رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: حدود را با شبهات دفع کنید، و شفاعت و و کفالت و سوگند در حدّ وجود ندارد.» (محقق)

امثال ذلک می گویند: قاعدهٔ برائت و اصالة الحل و
امثال ذلک جاری کنید. اگر شما در یک جا شک
دارید بین حلّیت زوجه شما و اجنبیه، نمی توانید
قاعدهٔ اصالة الحل جاری کنید. چرا؟! چون در اینجا
مسئلهٔ ناموس هست مسئلهٔ حرمت موافقه با یک
اجنبیه است. نمی شود گفت: اینکه شبیه اوست پس
إن شاء الله اوست! اصلاً بعضی از توأمی ها (دوقلوها)
هستند که خیلی شبیه هم هستند!

من دو تا برادر را دیدم - البته شاید بقیه خواهر هم
دیده باشند! - که من نمی توانستم تشخیص بدهم
بعد از مدتی یکی از آنها کمی از یکی دیگری چاق تر
شد ما توانستیم تشخیص بدهیم! حالا اتفاق می افتد
یک آقای وارد خانه اش می شود این زن هم یک زن
غیر ملتزم است و به او نمی گوید که من زن تو هستم
یا زن برادر تو هستم، نمی گوید! اینجا باید چه کار
کند؟! می گوید: لا مروّت بالأخره بگو چشممان را
باز کنیم یا ببندیم! می گوید: باز کن! چه کسی
می گوید: ببند؟! می گوید: در اینجا فلان است
[حرمت و حلّیت است] می گوید: نه! من نمی گویم

حالا خودت هر کاری خواستی بکن! آیا در اینجا جایز است که وطی کند؟! واقعاً جایز است؟! حرام است! آیا اینجا آنجاست که بگویم: قبح عقاب بلا بیان؟! شارع می‌گوید: باید جلوی او را می‌گرفتی! مگر هر جایی که چیز است باید راه داد؟! نه خیر. در اینجا چون مسئله، مسئله مهم و خطیر است در اینجا چه کسی گفته است: قبح عقاب بلا بیان؟! در اینجا آیا مواجهه کردن و بعد کشف خلاف شدن، مفسده بر این مترتب است یا اینکه جلوی خودت را بگیری تا اینکه قضیه روشن بشود که آیا عیال توست یا عیال تو نیست!؟

پس عقل بیخود قاعده جعل نمی‌کند، بلکه عقل می‌داند در کجا قاعده جعل کند؛ در آن جایی که می‌گوید: دفع ضرر محتمل واجب است در آنجایی است که عقلاء بر آن قضیه اقدام نمی‌کنند. درست شد؟! حتی در محکمه اگر بگویند: من نمی‌دانستم، قاضی می‌گوید: غلط کردی نمی‌دانستی! توقف می‌کردی! ما می‌گوییم که اینها همه قاعده عقلی است. این یک مسئله بود.

اللهم صل على محمد و آل محمد